

Un nou inversor itàlic en la viticultura de la *Tarraconensis*: Publi Baebi Tuticà

JOAQUIM TREMOLEDA TRILLA

Museu d'Arqueologia de Catalunya - Empúries
C/ Puig i Cadafalch, s/n, E-17130 L'Escala
jtremoleda@gencat.net

En aquest treball aportem la identificació d'un nou personatge que estava implicat en les inversions dirigides a desenvolupar a la Tarraconense una agricultura excedentària i especulativa a partir del conreu de la vinya, de la seva transformació i de l'exportació del vi. La coincidència dels *tria nomina* que trobem en determinades estampilles amfòriques amb els d'un personatge norditàlic de rang eqüestre, alhora que n'assegura la filiació, diversifica la visió tradicional d'una colonització de la Península Ibèrica protagonitzada per la zona centreitàlica.

PARAULES CLAU

PROSOPOGRAFIA, EPIGRAFIA, SEGELL, ÀMFORA, VITICULTURA, VERONA.

This work brings to light the identification of a new character who was involved in the investments directed towards developing an excessive and speculative agriculture, in the *Tarraconensis* area, based on the cultivation of vineyards, the elaboration and exportation of wine. The *tria nomina* found on certain amphora seals which coincides with those of a North Italian character from the equestrian rank assures filiation and at the same time diversifies the traditional vision of a colonization of the Iberian Peninsula protagonised by the central Italian area.

KEY WORDS

PROSOGRAPHY, EPIGRAPHY, POTTER STAMP, AMPHORA, VITICULTURE, VERONA.

Data de recepció: 05-09-2005. Data d'acceptació: 10-10-2005

Introducció

Des de fa un temps cap aquí, cada vegada són més freqüents els estudis prosopogràfics centrats sobre diversos personatges que, en trobar el seus noms estampillats sobre envasos amfòrics, poden ser identificats amb tota seguretat i conèixer amb una apreciable precisió no només la seva procedència, sinó també el seu *cursus honorum* i diversos detalls de la seva vida. Aquest grau de coneixement és possible, sovint, degut al caràcter públic dels càrrecs que varen exercir i a la rellevant posició social que solien ocupar (Berni i Carreras, 2001; Christol i Plana, 1997, 1998; Gianfrotta, 1982; Pena, 1998; Pena i Barreda, 1977; Revilla, 1995; Rodà *et al.*, 2005; Tremoleda, 1988; Tremoleda i Cobos, 2003). Malgrat això, la investigació topa amb unes limitacions de base: poques vegades els noms dels personatges apareixen totalment desenvolupats en els segells. És molt habitual l'ús de sigles que són abreviatures dels noms i no aporten suficient informació per a una identificació segura.

Per altra banda, és ben clar també que les àmfores vinateres d'època augustal —els tipus Tarraconense 1, Pascual 1 i Oberaden 74— són les que serveixen de suport a una epigrafia amfòrica que es representa amb la inicial del *praenomen* i el *nomen*, o bé amb els *tria nomina*, que fan referència a noms arcaics, especialment centreitàlics, primer, i a noms d'un horitzó més variat, no estrictament llatins, més tard. D'aquesta manera, podem dir que s'estableix una relació directa entre un sistema de propietat i una manera de segellar el producte, ja que en les àmfores que les substituiran, les del tipus Dressel 2-4, només apareixen *cognomina* abreujats que pertanyen, probablement, ja no al propietari sinó a esclaus o lliberts que estan al davant de la producció (Comas, 1997: 197-110; Miró, 1988a: 255-258).

La catalogació dels segells amfòrics relacionats amb les produccions tarraconenses, a part dels primers reculls per zones (Pascual, 1977), es va iniciar amb la publicació de la tesi de Jordi Miró (1988b). Posteriorment, s'han publicat tres *corpora* de segells que han anat actualitzant les dades (Pascual, 1991; Comas, 1997; Étienne i Mayet, 2000).

L'estampilla que estudiem en aquest treball no hi està recollida i la sistematització dels noms que es fa en aquests catàlegs no ens afecta. Malgrat això, creiem que cal ressaltar el fet que metodològicament fan una ordenació alfabètica de les marques, mentre que seria més adient, i sobretot més útil a l'hora de relacionar-les, una ordenació nominal, a partir del gentilici, com defensen els investigadors vinculats al grup de treball CEIPAC i que tan bons resultats està proporcionant, ja sigui amb epigrafia bètica (Berni, 1998), ja sigui amb la de la Tarraconense (Berni *et al.*, 1998).

Per arribar a aquest nivell de coneixement és imprescindible el creuament de dades amb altres disciplines, com ara l'epigrafia i l'estudi de les obres literàries que han deixat els autors clàssics. Aquest procediment serà possible sempre i quan els segells amfòrics permetin una lectura completa i correcta dels noms dels personatges, ateses les nombroses abreviatures i nexes que solen presentar quan s'expressen amb els *tria nomina*, ja que havien d'escurçar la grafia al màxim per crear unes cartel·les que facilitessin les condicions mínimes per a la seva impressió sobre l'argila tendra en les superfícies corbades de vores, colls, espatlles i, fins i tot, pivots de les àmfores.

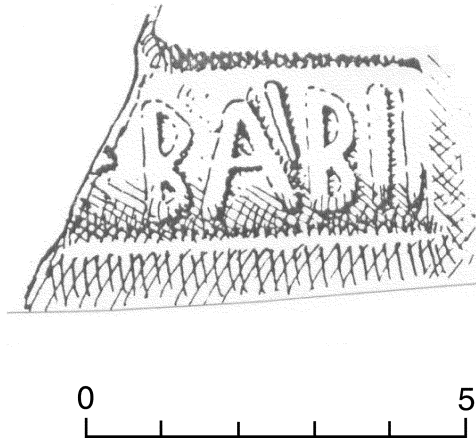

Fig. 1. Dibuix d'un segell amfòric procedent d'Empúries (reproduït d'Almagro, 1952: 224).

Les marques amfòriques

Es coneixen només tres estampilles amb el nom d'aquest personatge. L'única que és completa fou trobada al jaciment d'El Moré; les altres dues provenen d'Empúries i la seva lectura no és completa.¹ La cartella de les estampilles és sempre rectangular i, tot i que és difícil de saber si estan fetes amb el mateix segell o si se'n feren servir diversos amb el mateix nom, donada la regularitat que presenta la grafia de les marques, sembla que la primera opció podria ser la correcta. Sempre estan impreses sobre la vora (*in labro*), tot i que a la número 1, que correspon a la troballa més antiga, el fragment no permet saber-ho amb seguretat, encara que és molt possible que sigui així.

1) Estampilla d'Empúries, sobre un fragment indeterminat d'àmfora; es conservava incompleta. Procedeix de la col·lecció Caterina Albert i la lectura que se'n va fer fou ...]·BAI·BII (Almagro, 1952: 244) (fig. 1). La cartella, incompleta, conserva una llargada de 35 mm, mentre que l'alçada és de 16 mm. L'alçada de les lletres, impreses en capital quadrada, és de 12 mm. L'única referència de l'argila que va donar Almagro és que està feta amb fang clar.

2) Estampilla procedent d'Empúries. Impresa sobre la vora d'una àmfora, probablement del tipus Pascual 1, excavada en el nivells de farciment de la sitja Ramis, que es loca-

1. Hem d'agrair a la direcció del Museu d'Arqueologia de Catalunya – Empúries, en la persona d'Enric Sanmartí, primer, i de Xavier Aquilué, després, que hàgim pogut publicar el segell núm. 2, ja que la consulta d'aquest material remunta a l'elaboració de la tesi doctoral, tot i que la decisió de recollir en aquell treball només les peces que provenien de tallers coneguts va fer que en quedés fora. Malgrat això, la intenció de seguir fent estudis de l'epigrafia amfòrica ha estat sempre present.

Fig. 2. Fragment de la vora d'àmfora procedent del farciment de la sitja del Camp Ramis, a la ciutat romana d'Empúries (Museu d'Arqueologia de Catalunya - Empúries, núm. inventari SR-67-6).

Fig. 3. Detall de l'estampilla procedent de la sitja de Camp Ramis, Empúries (Museu d'Arqueologia de Catalunya - Empúries, núm. inventari SR-67-6).

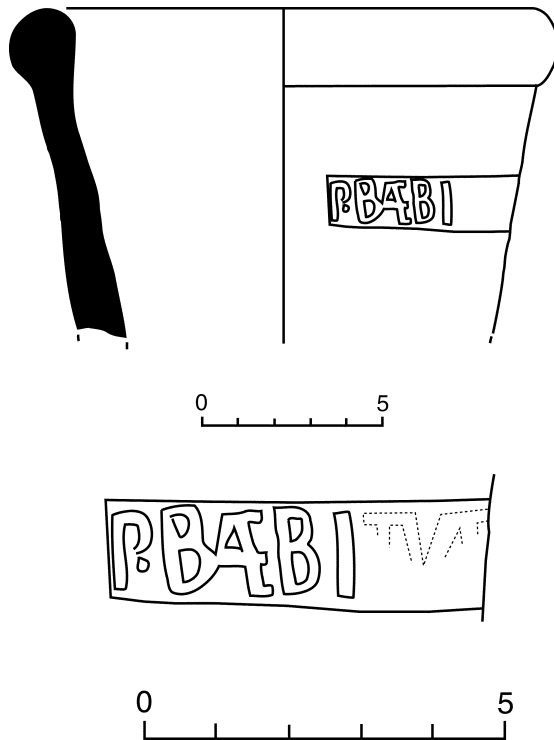

Fig. 4. Dibuix de la vora d'àmfora Pascual 1 i detall de l'estampilla (Museu d'Arqueologia de Catalunya - Empúries, núm. inventari SR-67-6).

litza a l'ínsula situada a la banda oriental del fòrum de la ciutat romana. El *terminus ante quem* del farciment de la sitja es pot fixar a mitjan segle II dC. El seu número d'inventari és SR-67-6. La impressió és molt defectuosa, ja que el punxó devia ser molt gastat i amb molt poc relleu. L'artesà va exercir una forta pressió sobre la peça crua, que va arribar, fins i tot, a deformar-la. Gràcies a això, la primera part de la cartel·la es pot llegir amb relativa claredat; la part final, en canvi, és pràcticament il·legible. La lectura és: P·BAEBI [...], tot i que es pot arribar a intuir ...TVI... (fig. 2, 3 i 4). Les mesures de la cartel·la, incompleta per la banda dreta, són de 55 mm d'amplada per 16 mm d'alçada. Les lletres són de 13 mm d'alçada, en capital quadrada. Les característiques de la pasta d'aquest fragment d'àmfora són les pròpies que solem trobar a la *Tarraconense*: una argila vermellosa, porosa, amb presència d'abundant desgreixant de quars, punts de calcita i alguna làmina de mica daurada.

3) Procedent d'El Moré. Està estampillada sobre la vora d'una peça que conserva la meitat superior de l'àmfora, que té el número d'inventari 2055-4. L'estrat 2055 en el qual fou trobat aquest fragment d'àmfora prové de l'àmbit II i ha estat datat a l'inici del segle II d.C., degut a la presència de TSA A (forma Hayes 9A) i ceràmica africana de cuina (formes Hayes 196 i 197) (*Arqueociència*, 1997: 49). En l'estudi del conjunt amfòric recu-

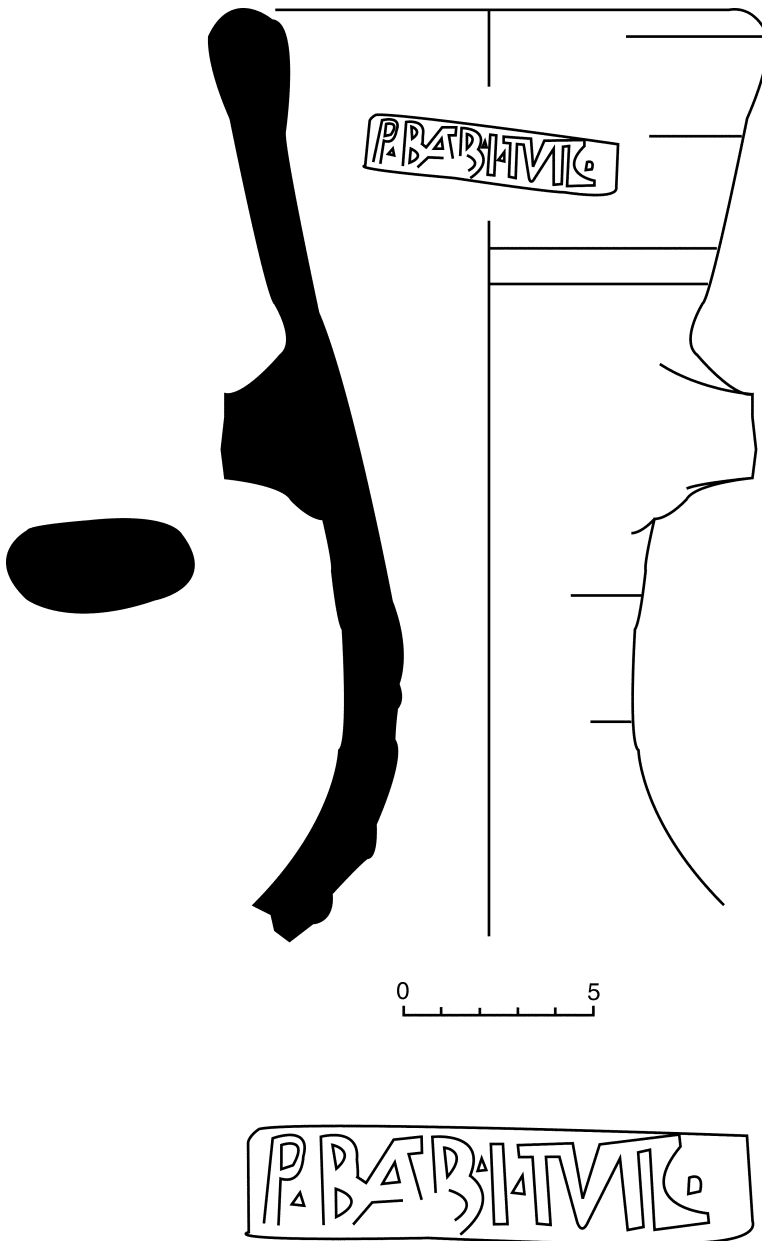

Fig. 5. Dibuix del fragment d'àmfora i detall de l'estampilla procedent de les excavacions d'El Moré (segons *Arqueociència*, 1997: 132-133; làm. 17, 2055/4).

perat durant la intervenció, a més d'altres marques, la que ens ocupa és considerada com la més interessant, ja que proporciona els *tria nomina* i, mentre que el *praenomen* i el *nomen* no presenten cap problema de lectura, el *cognomen* presenta les lletres amb nexes, la qual cosa en dificulta notablement la identificació. Les propostes que se suggereixen en la publicació són P. BAEBI. TVIC o TVIL (*Arqueociència*, 1997: 88), tot i que anteriorment, a la mateixa publicació, s'havia proposat una lectura prou diferent: P. BAEB. ITVLO (*Arqueociència*, 1997: 49). La representació gràfica del fragment apareix en la publicació monogràfica del jaciment (*Arqueociència*, 1997: 132-133; lám. 17, 2055/4), la mateixa que nosaltres reproduïm aquí (fig. 5). Les mesures de la cartella, de forma rectangular, són 66 mm de llargada per 15 mm d'alçada. Les lletres mesuren entre 13 i 11 mm.

El jaciment d'El Moré

La precedència d'aquestes estampilles es limita, ara com ara, a dos únics jaciments: Empúries, per una banda, amb un paper clar de ciutat receptora d'un producte arribat mitjançant les xarxes comercials. Per l'altra, que l'estampilla procedeixi del centre productor d'El Moré, encara que sigui de la zona de vinificació i no dels forns, pot assenyalar que ens trobem davant el centre que la fabricava. És per aquesta raó que d'entrada contemplem la possibilitat que aquest segell sigui originari d'aquest centre i, tot i que som conscients que s'haurien de conèixer més exemplars o defectes de cocció que ratifiquessin aquesta premisa, considerem que és molt important situar i fixar geogràficament els noms que ens deixa l'epigrafia amfòrica. Per tant, considerem que serà d'interès que en fem una breu ressenya.

El jaciment d'El Moré és un centre romà dedicat a la producció de vi que està situat a la comarca del Maresme, en una zona enturonada, a 94 m s.n.m., al costat sudoriental de la qual transcorre la riera del Moré, que permetia transportar el producte fins a l'embarcador que es trobava arran de costa.

Si bé l'existència d'estructures antigues en aquest indret era coneguda d'antic, no fou fins a la dècada dels noranta que s'identificà com un centre terrisser i de producció vitivinícola, que incloïa les estances per fer el premsat del vi, altres de funció metal·lúrgica, així com també els forns i les instal·lacions industrials destinades a la fabricació d'àmfores i a l'envasat del vi.

L'any 1995, amb motiu de les obres de l'autopista A-19, es va fer una intervenció en extensió que va posar al descobert la totalitat de les estructures conservades de les instal·lacions vitivinícoles (fig. 6). La seva estructura estava organitzada en quatre terrasses que s'adaptaven al desnivell del terreny. Estava construïda amb pedra local, argila, ceràmica i fusta. La majoria dels murs estaven construïts amb l'alçat dels paraments d'*opus craticium* (fusta i tovot), fonamentats sobre sòcols de pedra. Les cobertes eren fetes de *tegulae* i *imbri-ces*, sostingudes sobre un embigat de fusta.

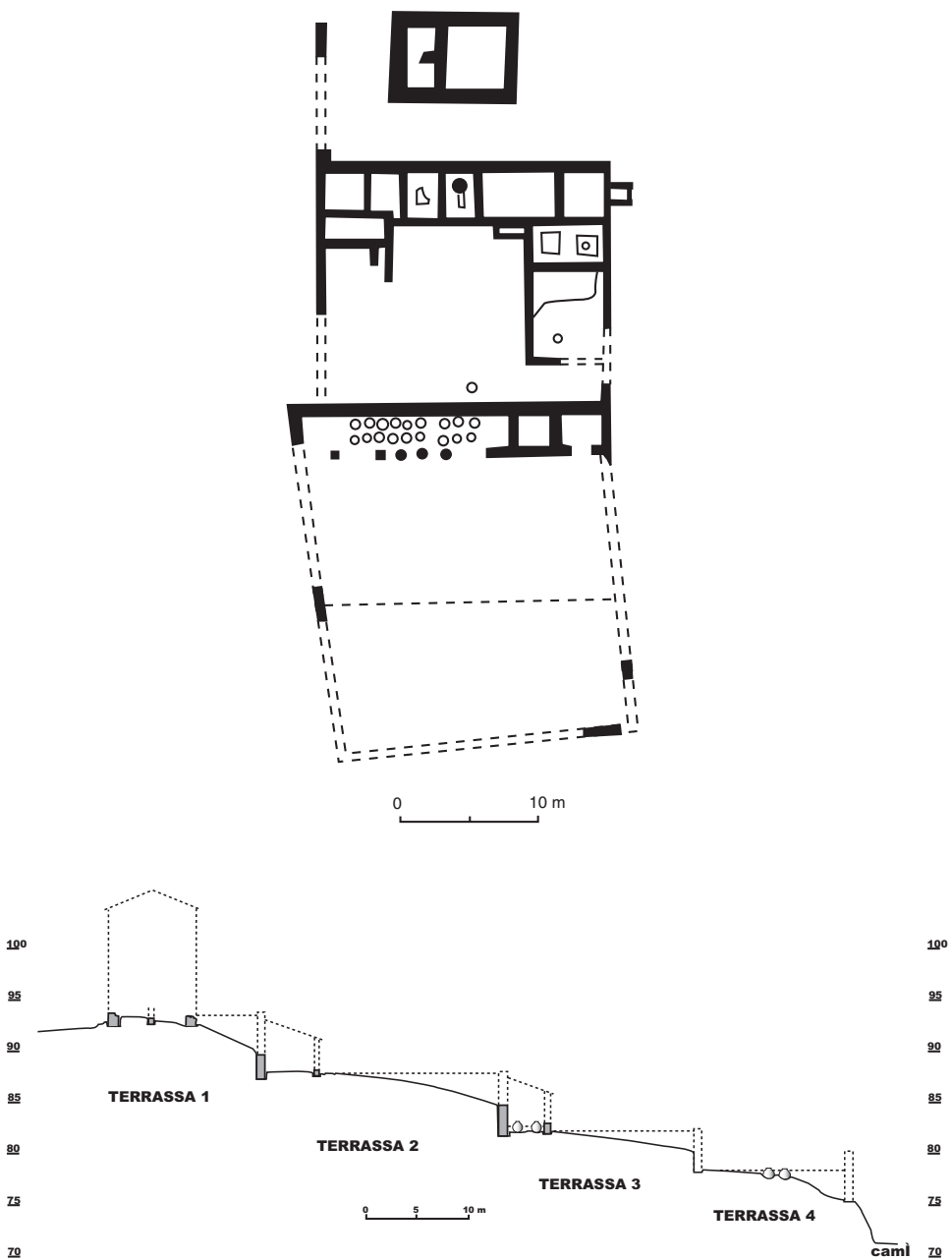

Fig. 6. Planta i secció de l'establiment de vinificació excavat a El Moré (segons *Arqueociència*, 1997: 228, fig. 19; 38, plànol 8).

La primera terrassa està formada per un mur perimetral que conté l'estructura rectangular d'una torre, que podia haver tingut funcions d'hàbitat i a la vegada de guaita de la costa i far. La segona terrassa està constituïda per un gran mur d'aterrossament d'un metre d'amplada i uns murs perimetrals més estrets, compartimentada per envans d'uns 50 cm d'amplada. En aquesta àrea hi ha un pati al qual obren onze àmbits organitzats en forma d'U invertida. Per les restes d'estructures documentades en aquests espais podem considerar que s'hi realitzaven dues funcions diferents: els quatre àmbits situats a la banda nordoest estaven relacionats amb el treball metal·lúrgic i amb els àmbits de treball d'un ferrer (forn per a la obtenció de metall, forja); els àmbits de la banda est estaven destinats al processament del vi (premses i dipòsits per a la fermentació). La tercera i quarta terrasses eren unes zones dedicades a l'emmagatzematge mitjançant l'ús de nombrosos *dolia* arrengrerats. En la tercera terrassa hi havia un celler amb espai per a 22 *dolia*, mentre que en la quarta disposava d'espai per a haver-n'hi fins a 114. (*Arqueociència*, 1995: 192-204; 1997; Gurri i Sánchez, 1997: 23-34; Gurri, 2004: 626-634).

Publi Baebi Tuticà, el personatge i el seu origen

La identificació d'aquest personatge només fou possible a partir de la lectura completa del segell amfòric aparegut al jaciment d'El Moré. A partir d'aquí s'ha realitzat una recerca encreuant les dades, amb la consulta dels grans catàlegs que recullen l'epigrafia romana i, també, la recerca a Internet, especialment de la pàgina de la Universitat de Heidelberg, Epigraphische Datenbank Heidelberg (EDH). El Research Center of the Heidelberg Academy of Sciences és dirigit pel professor Géza Alföldy.

La primera orientació es va dirigir cap a Hispània i cap a un dels conjunts epigràfics més importants de la *Tarraconensis*, els *Baebii* de Sagunt (Alföldy, 1977; Beltrán, 1980). Hi havia, però, un element important, la pertinença a una tribu d'implantació itàlica i la cronologia augustal dels testimonis. La recerca ens va conduir cap a una inscripció que presentava una coincidència total amb els *tria nomina* que s'expressen a les estampilles amfòriques.

L'epigrafia

Inscripció de Verona ILS 2677, CIL V 3334 (figs. 7 i 8). La referència que apareix al CIL és la següent: Regio X. Gallia Cisalpina. Tabula magna ex marmore rubro Veronensi. Etiam tribus et quattuorviratus et formula *permiss. dec.* Veronensem originem confirmant. Veronae in museo n. 187 Contuli. Per altra banda, la trobem també a Forcellini, 1864-1887: IV R-2; TLL II, 1674-1675; i a Orelli, 1928: 101, 3438, Veronae Maffei, Mus. Ver. 119, 6, en el capítol XIV. Res Militaris.

Fig. 7. Fotografia de la inscripció amb el *cursus honorum* del personatge (Foto © Umberto Tomba, Verona).

P·BAEBIO·P·FIL·
POB·TVTICANO·
TRIB·MIL·A·POPVLO·
PRAEF·EQ·PRO LEG·
5 PONTIFICI·IIIIVIR·
PLEBS·VRBAN·
PERMISS·DEC·

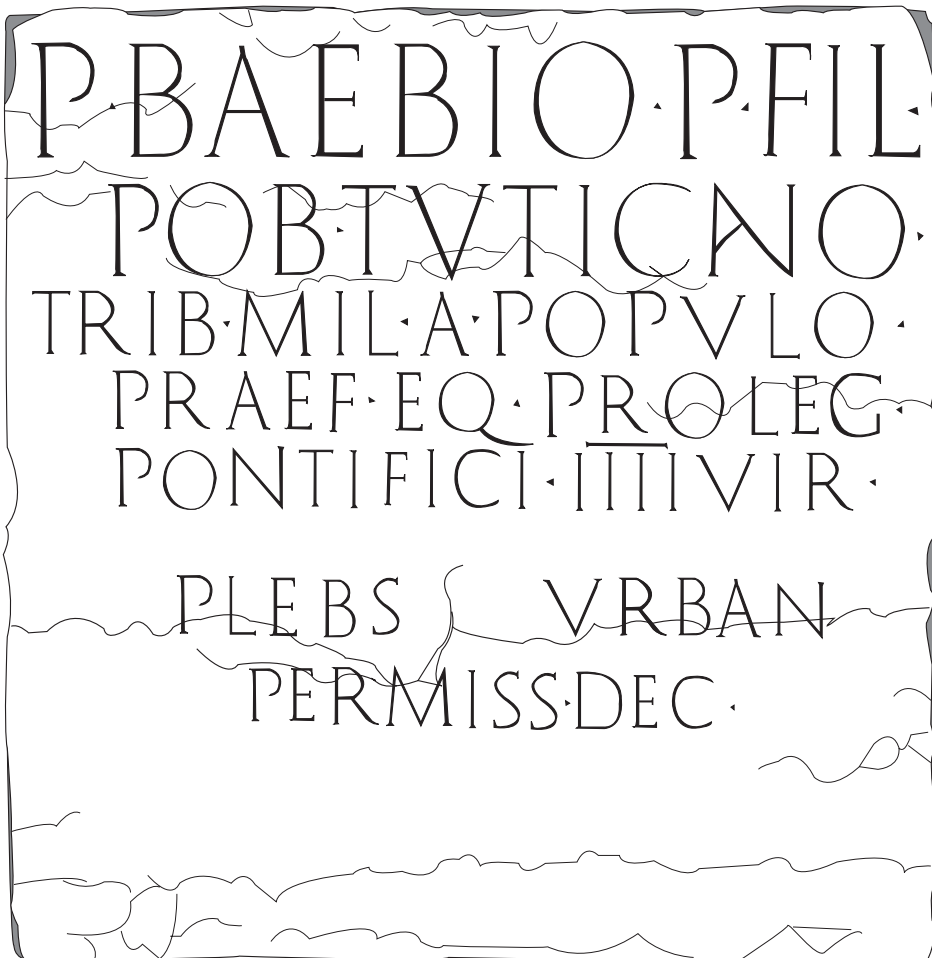

Fig. 8. Dibuix de la inscripció dedicada a *Publius Baebius Tuticanus*.

El desenvolupament de la inscripció seria:

- P(ublio)·BAEBIO·P(ubli)·FIL(io)·
 POB(lilia)·TVTICANO·
 TRIB(uno)·MIL(itum)·A·POPVLO·
 PRAEF(ecto)·EQ(uitum)·PRO LEG(ato)·
 5 PONTIFICI·IIIVIR(o)·
 PLEBS·VRBAN(a)·
 PERMISS(u)·DEC(urionum)·

Fig. 9. La inscripció vista d'escorç, la qual cosa permet apreciar el gruix del bloc de marbre usat per a fer el basament.

I la traducció: La plebs urbana, amb l'aprovació del decurions, (ha dedicat aquesta estàtua) a Publi Baebi Tuticà, fill de Publi, de la tribu Poblilia, tribú militar a populo, prefecte de la cavalleria, prolegat, pontífex, quattuorvir.

El suport de la inscripció és un bloc de marbre rosat que mesura uns 60 cm de costat, mentre que el seu gruix és d'uns 40 cm, sense cap mena de motllura (fig. 9)². Aquest material és propi de les pedreres usades per a molts altres monuments de Verona (fig. 11).

2. Tinc un deute de gratitud amb Bàrbara Nobiloni, ja que, gràcies a les seves gestions vaig poder disposar de la fotografia de la inscripció. Aquest deute s'estén i s'incrementa amb l'amic Antoni Cobos pels seus comentaris i consells sempre apassionats a l'entorn del desenvolupament epigràfic.

Fig. 10. Aspecte del pati porticat del Museu Maffeiàno de Verona, on s'exhibeix bona part del fons epigràfic romà de la ciutat, recollit per Scipione Maffei.

Es tracta d'una inscripció honorària o *eulogia*, que es va gravar en el basament o pedestal d'una estàtua, dedicada a honorar la memòria del personatge.

El text de la inscripció està fet amb capital quadrada, de gravat profund i motllurat, de gran elegància. Apareix amb les abreviatures habituals i només presenta un nexa, entre la A i la N del *cognomen* (TVTICANO). La puntuació és triangular, molt clara i ben definida al final de cada paraula; es col·loca, fins i tot, després del *cognomen*, al final de la segona línia, tot i que gairebé no es disposa d'espai.

La distribució del camp epigràfic es realitza en 7 línies (figs. 7 i 8). En les dues primeres, les lletres són de dimensions més grans i hi consta la denominació personal completa (*praenomen*, *nomen*, filiació, tribu i *cognomen*). Tot i això, les lletres de la primera línia són més grans que les de la segona (7,1 i 5,7 cm, respectivament). En les quatre següents són de mida més petita que les anteriors (3,9 cm), mentre que la darrera línia conté les lletres més reduïdes (3,2 cm). De la tercera línia a la cinquena hi consta el *cursus honorum* de l'homenatjat. L'enumeració de les funcions establerta en el *cursus* que apareixen en la inscripció segueix un ordre directe, és a dir, menciona les dignitats de la més baixa a la més

Fig. 11. En la construcció del teatre de Verona es va utilitzar una gran quantitat de marbre rosat, com el que es va utilitzar per al suport epigràfic de la inscripció de *Tuticanus*.

alta. En aquest cas trobem primer els càrrecs propis de la carrera militar, en les dues primeres línies (*tribunus militum a populo, praefectus equitum, prolegatus*); mentre que els càrrecs de la carrera municipal es col·loquen després i només els més alts (*pontifex, quattuorvir*). En les dues darreres, separades de la resta, hi consta l'autorització de l'òrgan de govern del municipi (*permissu decurionum*).

El *praenomen* s'indica, quan va acompanyat del *nomen* i el *cognomen*, per la inicial P, abreviatura de *Publius*. En relació amb això, la filiació servia per a testimoniar que el personatge era ingenu, és a dir, fruit del matrimoni legítim del seu pare. Solia transmetre el mateix *praenomen* al fill.

El gentilici del nostre personatge és molt freqüent en el món romà i el trobem àmpliament repartit en les diverses províncies romanes. La terminació del gentilici en *-ius* és pròpia de les més antigues famílies romanes. A Hispània, per exemple, entre els dos gèneres en trobem una relació molt extensa (Abascal, 1994: 93-96). Entre aquest grup, té especial rellevància el dels *Baebii* de Sagunt, que han estat objecte de diversos treballs i reculls epigràfics (Alföldy, 1977; Beltrán, 1980), que evidencien l'existència d'una de les més velles famílies de ciutadans romans que formen part de l'elit d'aquesta ciutat i el fort control econòmic que va exercir aquest grup familiar. A més del CIL II, trobem grups de *Baebii* als CIL V, VI i XII. En una recerca a l'EDH trobem 188 entrades.

La indicació POB, que correspon a la tribu *Poblilia*, ha estat un dels elements principals per estendre la recerca cap a un origen itàlic del personatge. El resultat ha estat d'uns noranta casos, molts de la ciutat de Verona i el seu entorn. Originàriament, la indicació de la tribu es referia a una de les trenta-cinc circumscripcions en què estava dividit el territori de Roma, a la qual estava inscrit cada ciutadà romà segons el seu domicili. A partir que fou fixat definitivament el nombre de tribus, els nous ciutadans romans eren assignats a una d'aquestes tribus, prescindint del domicili i amb finalitats purament administratives. Més endavant, va deixar de tenir qualsevol relació amb el domicili i es va convertir en personal i hereditària. A partir de la nostra era no representa res més que un distintiu dels ciutadans romans. Quan Caracalla va estendre la ciutadania a tots els habitants de l'Imperi, aquesta indicació va perdre la seva utilitat i va anar desapareixent.

El *cognomen* té una presència gairebé constant a partir de Sul·la. El significat real de les paraules utilitzades, relatives a singularitats o altres qualitats personals, més endavant es varen fer hereditàries, principalment en les grans famílies, per a distingir les diverses branques d'una mateixa *gens* o les subdivisions d'aquestes branques. Pel que fa al nostre *cognomen* en particular, cal cercar etimològicament el significat del mot *Tuticanus* en el vocable *tuticus*, que remet a *meddix*, que significa magistrat suprem dels oscos, procurador del poble, dit també *meddix tuticus*.

En realitat, aquest element dels *tria nomina* és el determinant per a la identificació del personatge. Aquest *cognomen* pertany al grup dels que presenten el sufix *-anus*, que han estat discutits en la relació que puguin tenir amb els *cognomina* derivats de gentilicis (Kajanto, 1965: 107). Com a *nomen* el trobem citat, però no com a *cognomen* (Solin i Salomies, 1994).

Wiseman, a més del nostre personatge, documenta, també de Verona, *Q. Tuticanus Q. F. Erotes*, que fou *Vivir* i *grammaticus Latinus* (CIL V, 3433), en la inscripció apareix juntament amb *Varia Tuticana Feliciano*. També *A. Sta[berius?] Tutic[anus]* a *Mutina* (CIL XI, 917). D'altra banda, només troba aquest nom a Roma (CIL VI, 220.27, 13856, 27844-6). *C. Tutucan(i) Saturninus* i *Heliu*s foren testimonis de diversos actes diplomàtics de militars de Trajà, i *Tuticanus Capito* fou prefecte de la flota a Ravenna el 165 dC. (CIL XVI, 55, 100.6, 160-1, 163-4; ILS 2002, 3; AE 1986, 13) (Wiseman, 1971: 268).

Ovidi ens ha deixat la cita d'un *Tuticanus*, amic seu (*ex Ponto* 4, 12, 7) (Schulze, 1966: 113). Aquest mateix autor proporciona variants que probablement procedeixen de la ma-

teixa arrel: *Tutinius*, *Tuticasius* o *Tutisulenus*, aquest darrer procedent de la zona d'Aquileia, on trobem els *Ligures Baebiani* (Schulze, 1966: 248, 376, 396).

Alföldy, que coneix la inscripció del nostre Tuticano (1984: 132, núm. 216), dóna referència de *Tuticanus Gallus, senatoris filius* de l'any 48 a.C., a prop de *Dyrrhachium*, de la banda dels caiguts de Cèsar (Alföldy, 1982: 340-341). La referència està extreta d'un passatge del propi Cèsar (*Bel. Civ.* 3, 71, 1): «En les dues batalles d'aquest dia Cèsar va perdre nou-cents seixanta soldats rasos, i els nobles cavallers romans *Tuticanus Gallus*, fill del senador,...». Per la seva banda, T.R.S. Broughton recull la mateixa referència (1984: 497).

Hem documentat també *Caius Tuticanus Callisto* i *Caius Tuticanus Maximus*, *Caius Tuticianus Sophroni*, un nen de 3 anys, 8 mesos i 15 dies, i el seu pare *Caius Tuticianus Sophro*, *Publius Tuticianus Hermetius* (CIL VI 00220; ILS 2163), *Titus Tuticianus Incitatus* i...*Tuticianus Valerius*, també de Roma, trobada a les catacombes de Santa Domitila, galeria Q 1 (AE 1982, 0104) (Ferrua, 1878-80: 359-360, núm. 5). Altres personatges femenins: *Tuticania Antiochis*, *Tuticana Sophe Nurvi* (CIL VI 27846a), *Cecilia Tuticana* (CIL VI 13856). Finalment, documentem un *Attius Tuticanus* a Sangres (CIL XIII 5684, ILS 2755, 13).

Els càrrecs i la ciutat de Verona

A la inscripció figuren els càrrecs que varen conformar el *cursus honorum* del personatge. Hi consta, en primer lloc, *tribunus militum a populo*; després el de *praefectus equitum*; el de *prolegatus*; tot seguit, *pontifex* i, finalment, *quattorvir*. Vegem-ne breument les característiques de cadascun (Batlle, 1963: 39-57; Rougé, 1991: 106-107; Rémy i Kaiser, 1999: 106-125).

Tribú militar

El tribonat militar estrictament no formava part del *cursus honorum*, però era el primer pas necessari per a accedir-hi. Els tribuns militars podien ser escollits o designats. Generalment eren joves aristòcrates tant de l'orde senatorial com de l'orde eqüestre que començaven així la seva carrera militar, ja que per a aspirar al *cursus honorum* era imprescindible tenir experiència militar.

A l'època republicana hi havia sis tribuns militars per cada legió (sis mil homes), eren nomenats cada any, cadascun comandava deu centúries i, per torns, la legió. Per sota d'aquests hi havia els centurions. Els tribuns de rang senatorial eren dits *lati clavii* (per la franja ample de porpra que duïen a la toga); els altres, *angusti clavii* (per la franja estreta que duïen a la toga) (Franzoni, 1966).

Entre aquests oficials de rang superior hi havia dues categories:

— Els *tribuni militum rufuli*, triats pels generals en cap, cònsol o pretor, d'entre els oficials experimentats.

— Els *tribuni militum a populo*, que eren elegits pels *comitia tributa* entre les joves *gens*; eren fills de senadors o de cavallers.

En època d'August, el *cursus honorum* comença per les funcions militars, pel tribonat militar, per l'exercici del qual s'havia de tenir una edat mínima de divuit anys.

L'exèrcit manté les jerarquies d'època republicana i segueixen la mateixa estructura que va deixar Màrius en la seva reforma; però, entre el cap suprem, més tard l'emperador, es col·loquen alguns càrrecs: el prefecte de camp, creat per August per administrar els camps fixos instal·lats sobre les fronteres. Després, per a cada legió hi havia un oficial general, el legat. August crea la funció de legat permanent, el *legatus legionis*. És un oficial experimentat, de rang senatorial, que representava l'emperador (Hacquard *et al.*, 1952: 146-147). Per sota hi havia sis tribuns militars com a oficials superiors, entre els quals hem de distingir:

— Els *tribuni militum augusti*, triats per l'emperador per a assistir el legat en el seu comandament (generalment *angusticlaves*).

— Els *tribuni militum a populo*, que existeixen encara amb August. Els *laticlaves* (fills de senadors) s'ocupen de l'administració, tot i que, després de la creació dels legats, el rol dels tribuns fou sobretot honorífic (Nicolet, 1967).

Prefecte de la cavalleria i prolegat

Càrrec militar propi de la carrera eqüestre. Al mateix nivell que aquest hi havia el *praefectum alae*, i després el *praefectus cohortis* i el *praefectus classis*.

Ja hem vist que *Tuticanus* ostentà també el càrrec de prolegat, per tant, amb funcions del legat. Generalment, després de ser prefectes de la cavalleria, solien seguir diverses procuratures, vinculades a la casa imperial, ja des d'August, o amb funcions diverses (*procurator* o *praeses provinciae*, *procurator hereditatium* o *procurator aquarum*), per culminar la carrera amb grans prefectures (*praefectus vigilum*, *praefectus annonae*, *praefectus Aegypti* o *praefectus praetorio*).

Pontifex

Càrrec religiós. Membre del col·legi de sacerdots, autoritat suprema en els afers religiosos. En aquest cas, però, sembla ser un càrrec municipal, més que no pas un sacerdoti propi de l'orde eqüestre, que solia ser *haruspex*, *lupercus*, (*sacerdos*) *Laurens Lavinus* o *tubicen sacrorum populi Romani Quiritium*.

Quattorvir

Cadascun dels membres d'una comissió dels quatre magistrats principals d'un municipi eren anomenats *quattuoruir*. En els municipis i en les colònies l'administració se seguia el model de Roma, amb el poble, el senat i magistrats sota la direcció dels duovirs, assistits habitualment per dos edils i per dos *quæstors*. Si es tractava d'una constitució municipal i no colonial, com deixà de ser Verona, els duovirs i els edils constituïen l'únic col·legi dels quattorvirs. Entre ciutat i ciutat, però, hi havia diferències en els noms i en les funcions, que de vegades responien a antigues tradicions locals respecte de les romanes.

Després de l'anàlisi dels elements que conformen el *cursus honorum* de Publi Baebi Tuticà, sembla clara una adscripció a l'orde eqüestre. Tot i això, aquesta qüestió ha estat debatuda, així Nicolet diu que no és pas segur, com sostenia Suolahti, que descendeixi d'una família consular. Per a ell, a la llum de la inscripció, es tracta, sens dubte, d'un cavaller. De tota manera, en la seva tesi, Claude Nicolet exposa que per a ell només *A. Baebius*, documentat el 46 a.C. i procedent d'Hasta, a la Bètica, (*Bel. Hisp.*, 26) pot ser comptat del cert com a cavaller (1974: 803-804).

Ens ha semblat d'interès també aportar alguns exemples on trobem carreres molt similars i que mostren la majoria de càrrecs que va ostentar el nostre personatge. El primer exemple procedeix de Ljubljana (AE, 1938: 0173, 79 s.n. 261; 1992: 0687), que podem trobar també fent una recerca a l'EDH (HD022326): *T(itus) Iunius D(ecimi) f(ilius) Ani(ensi) Montanus tr(ibunus) mil(itum) VI praef(ectus) equit(um) VI praef(ectus) fabr(um) II pro leg(atu)s II*. Les altres dues que hem escollit procedeixen de la colònia de *Corduba*: la primera, del fòrum (CIL II 7, 0272) i la segona, procedeix del camí Angel Saavedra, 6-8 (CIL II 7, 00273). Es refereixen al mateix personatge, amb l'única diferència que l'acabament de la segona és *vici Hispani*. Donem el contingut de la primera (HD 028193): *L(ucio) Axio L(uci) f(ilio) Pol(lia) Na[s]on[i] q(uaestori) trib(un)o militum pro le[g] (ato) Xvir(o) stilitibus iu[d] (icandis) vicani vici Forensis*.

Al davant de la *res publica Veronensium* hi havia un col·legi de quatre magistrats diferents en dues còpies de rang divers, els *quattorviri iure dicundo* i els *quattorviri aedilia potestate*. Els primers, regidors suprems del comú i magistrats epònims al parell dels cònsols de l'urbs, presidien l'assemblea popular i les reunions del consell comunal; aquest *ordo* estava format per cent *decuriones* (hi ha nombrosos exemples de la fórmula *d(ecreto) d(ecurionum* en l'epigrafia veronesa. Cal recordar l'expressió *permiss(u) dec(urionum)* de la nostra inscripció CIL V 3334 i la menció de *decuriones* a CIL V 3381, 3403, 3412, 4485 = ILS 6716: *agro bresciano*), que estaven dedicats a la vigilància de la vida pública, a la protecció dels interessos generals, a exercir la jurisdicció civil i penal en causes menors, a assegurar el respecte de les obligacions religioses de tota la comunitat i, finalment, cada cinc anys, a escollir els *decurions* i a dirigir les operacions del cens, raó per la qual afegien al seu títol l'especificació de *quinquenales*.

El grup de magistrats inferiors, anomenats també *quattorviri aediles* o simplement *aediles*, tenien funcions d'auxili als *quattorviri giudiscenti*, de superintendència a les festes i mer-

cats, de mantenir els edificis sagrats i públics, de policia general i *annonaria*, de fornir vitualles, de tenir cura de la higiene en els banys públics i dels carrers.

Alguns documents recorden *quattuorviri* sense especificar les funcions entre els *giudicenti* i els edilicis, com passa en el nostre cas i també en d'altres, com ara, CIL V 3396 (*Lucius Dominius i Decimus Iunius*, segurament *iure dicundo*), el CIL V 3418 (*Lucius F... Marcial*), CIL V 4443 (*Quintus Minicius Macronius*, de Brescia) o *Ann. Ep.* 1893, núm. 118 (*Marcus Cassius Denticulus*) (Sartori, 1960: 180-182).

El *quattuorvir* Tuticano, de rang eqüestre, tribú militar *a populo*, prefecte dels cavallers, prolegat i *pontifex* a Verona, ja ha estat recollit com un dels personatges importants de la ciutat (Zarpellon, 1954: 34; Alföldy, 1984: 132, núm. 216). Per que fa a la seva cronologia, sabem que el nomenament dels tribuns militars *a populo* va durar fins a August; per tant, no és posterior a aquest període (Zarpellon, 1954: 66), la qual cosa s'adiu perfectament amb la cronologia augustal que proporciona el segell amfòric sobre Pascual 1.

L'estatut jurídic de Verona fou el de colònia llatina l'any 89 a.C., per una llei de Gn. Pompeu Estrabó, en un moment que el dret llatí s'estén al territori que es troba al nord del Po i entre Sul·la i Cèsar a la Gàl·lia Cisalpina. Fou precisament en època de Cèsar, l'any 49 a.C., que Verona es convertí en municipi romà, adscrita a la tribu *Poblilia* (Zarpellon, 1954: 33).

El ric material epigràfic del Museu Maffeiàno (fig. 10), i també del Museu del Teatre Romà, permet seguir bé la constitució del comú romà immediatament després de la institució del municipi, sobretot perquè la majoria de l'epigrafia apareix en el segle I d.C., quan la ciutat conservava la constitució municipal originària, semblant a la constitució de les altres ciutats romanes d'Itàlia.

Una troballa epigràfica permet conèixer un dels col·legis *quattuorvirals* de Verona i permet datar la construcció de les muralles i les clavegueres, quan els dos primers, els *giudicenti*, coordinaren els treballs (Sartori, 1960: 182). A partir de la lectura de la inscripció de la Porta Leoni (figs. 12 i 13), completada durant les obres de restauració, se sap que els *quattuorviri* presidiren la construcció de les muralles, de la porta, de les clavegueres de la ciutat de Verona. Es tracta de l'autèntica fundació de la ciutat nova segons els costums de les normes romanes, tal i com ja va dir Beschi. D'aquest moment són la majoria d'inscripcions, que denoten el creixement de la ciutat. Cal recordar especialment la *gens Gavia*, d'origen centremeridional, als qui es deu l'arc famós, un aqüeducte i, segurament, el primer teatre. L'inici de la construcció del teatre se situa en el darrer quart del segle I a.C., en plena època augustiana. La construcció es va allargar alguns decennis i en resultà un edifici d'espectacular grandiositat, imbricat en un complex urbanístic de gran bellesa. D'August és també el temple de la Tríade Capitolina aixecat al costat del fòrum (Marconi, 1937).

Verona serà el punt de partida de les expedicions contra les perilloses tribus del nord això explica el ràpid desenvolupament d'altres vies importants que lligaven amb l'Emília, amb Milà i amb la vall dell'Adige, com consta en la documentació de miliaris i *itineraria* (Forlati, 1973: 519-520).

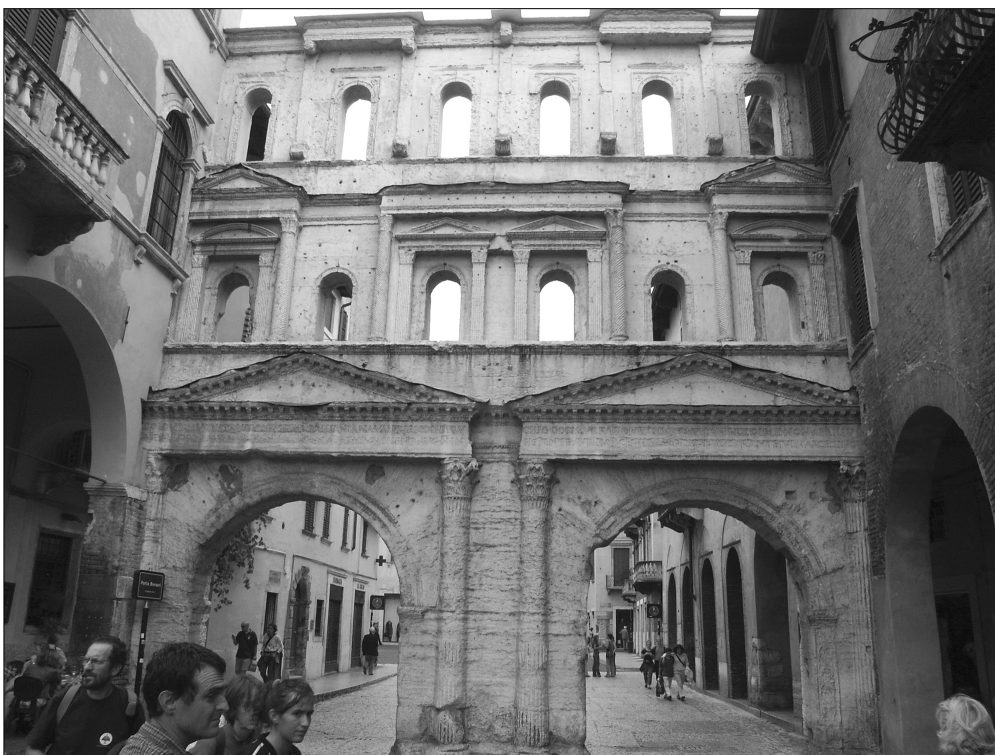

Fig. 12. Al final del “Corso Cavour”, l’antic *decumanus maximus* romà, anant en direcció a Castelvecchio, es creua la porta romana dels *Bursarii*, excel·lentment conservada, on es cobraven els aranzels sobre els productes que transitaven per la ciutat en època romana.

Conclusions

Com ja hem defensat en diversos treballs, creiem que la presència d’un personatge important implicat en els inicis de l’explotació d’una viticultura productiva a la Tarraconense, ja sigui de rang senatorial (Tremoleda i Cobos, 2004), eqüestre, com és el personatge que ens ocupa, o bé lligat a l’oligarquia municipal (Tremoleda, 1998; 2000: 270-274; Barti *et al.*, 2004: 213-216) no es limitaria a la propietat d’una bòbila o a la comercialització del producte, sinó que estaria vinculat a les diverses fases del cicle econòmic, des de la propietat de la terra i la indústria artesanal basada en el premsat del raïm i en la fabricació dels envasos per al vi, fins a la comercialització del producte, creant o formant part així d’un entramat d’interessos, d’una organització patrimonial complexa, que se sustenta per lligams de parentiu (Berni *et al.*, 1998), de clientelisme (Tremoleda, 2000: 232-241; Barti *et al.*, 2004) o bé d’associació amb altres personatges. Tots eren membres d’importants famílies de l’oli-

Fig. 13. La inscripció que estava col·locada a la «porta Leoni» va permetre conèixer diversos aspectes del govern municipal.

garquia patrícia romana (Syme, 1989: 38-49). Ciceró defineix molt clarament aquest comportament a *De re publica*, III, 13, 23: «*Cum autem certi propter divitias aut genus aut aliquas opes rem publicam tenent, est factio, sed vocantur illi optimates*» (Però quan hi ha determinades persones que, basant-se en la seva riquesa, orígens o altres recursos, dominen la república, són una facció, encara que es diguin ells mateixos *optimates*).

Aquestes consideracions són especialment indicades per als primers moments de l'expansió del conreu de la viticultura a la costa catalana, ja que la majoria dels agents que activen aquesta producció són personatges de rang important, vinculats al centre del poder i/o relacionats amb col·legis i associacions on la informació privilegiada arribava als seus membres. A partir de la fi de les lluites en el marc de la guerra civil entre Pompeu i Cèsar, la franja de territori costaner de la *Tarraconensis* esdevé un espai de creixement econòmic i d'inversió. Quan R. Syme examina el desenvolupament de les províncies al final de la República i a inicis de l'Imperi, observa regions dinàmiques, focus d'energia. En aquest sentit, el litoral de la *Tarraconense* seria com una zona-frontera inclosa en el concepte dinàmic que donen a la paraula frontera els nordamericans (Syme, 1977: 373).

Les hipòtesis que posen en relació aspectes prosopogràfics que es basen en l'estudi de la cultura material sovint són relliscoses i podem ser perilloses a l'hora d'extreure'n conclusions històriques. De vegades, però, aquesta vinculació és possible, i quan és donen aquests condicionaments, solen donar nova llum per a millorar el coneixement de l'important procés econòmic i social que es va desenvolupar a casa nostra entorn al canvi d'era. La identificació de Publi Baebi Tuticà, com el personatge que estampa el seu nom en àmfors vinateres, comporta posar en relació un personatge de l'*ordo equestre*, procedent de la ciutat de Verona, amb la costa catalana. Aquesta ubicació del personatge al nord d'Itàlia aporta un origen geogràfic diferent del de la zona centreitàlica, que hauria estat la que va tenir una intervenció més dinàmica en la seva colonització econòmica. Aquesta diversificació és important per a entendre la complexitat d'un fenomen econòmic que va condicionar d'una manera decisiva l'orientació de l'agricultura a la franja costanera de la costa tarraconense.

Texto breve

Un nuevo inversor itálico en la viticultura de la *Tarraconensis*: *Publius Baebius Tuticano*

La identificación de nuevos personajes vinculados con la creación de una viticultura excedentaria en la *Tarraconensis* es cada vez más frecuente gracias a los trabajos de numerosos investigadores. Estas inversiones generalmente están protagonizadas por miembros de la oligarquía romana, itálica o provincial de época augustea, que consigue beneficios con la exportación del vino producido en las nuevas explotaciones.

Los envases anfóricos de esta época inicial, especialmente el tipo Pascual 1, suelen presentar estampillas en las cuales se expresan el *praenomen* y el *nomen* o, a veces, los *tria nomina* completos que pertenecen a tales personajes. Estos elementos son esenciales para reconocer la identidad de los agentes, condiciones que no se cumplen en los tipos de envases sucesivos que se producirán en los mismos talleres.

La coincidencia entre los nombres estampillados sobre ánfora con otros documentos, en general epigráficos, aunque no exclusivamente, permite la identificación de un personaje concreto. Estas referencias, debidamente estudiadas, suelen ofrecer un conocimiento bastante profundo sobre su entorno y sobre sus condiciones personales, sociales y económicas.

El yacimiento de El Moré es un centro productor de vino situado en la comarca del Maresme. El complejo consta de dos partes esenciales, un área destinada al alfar, donde se fabrican los envases anfóricos que contenían el vino destinado a la exportación, y el área destinada al proceso de elaboración

vitivinícola, organizada en diversas terrazas que contenían los ámbitos con funciones de prensado, de fermentación y de almacenaje del vino (fig. 6). Fue justamente durante la excavación realizada el año 1995 en este segundo sector del yacimiento romano de El Moré, cuando apareció la parte superior de un ánfora Pascual 1 con una estampilla que contenía un *tria nomina* completo (fig. 5). En consecuencia, y mientras no se demuestre lo contrario, consideramos esta explotación como la originaria, donde se habría fabricado el ánfora estampillada. A parte de la presencia de este sello en el centro productor, hallamos dos ejemplares más en la ciudad d'Empúries (fig. 1-4), que actuaría en este caso como centro receptor y constituye un argumento claro en lo que se refiere a la exportación del producto.

El hallazgo de una inscripción honorífica (un basamento de estatua), depositada en el Museo Maffeiiano de Verona (fig. 9 y 10), dedicada a un personaje de la ciudad con el mismo nombre que figura en la estampilla de El Moré, permitió ponerlos en relación. Por lo tanto, el objeto de este artículo es sacar a la luz la participación de *Publius Baebius Tuticano* en la producción y la comercialización del vino layetano.

Tuticano fue un personaje influyente en la sociedad veronense de época augustea, perteneciente al orden ecuestre, y desempeñó diversos cargos militares y municipales. El *cursus honorum*, que figura en la inscripción, nos informa que fue *tribunus militum a populo, praefectus equitum, prolega-*

tus; finalmente, *pontifex* y *quattuorvir* (fig. 7 y 8).

La coincidència de los *tria nomina* de las estampillas anfòriques con un personaje norte-itàlico, aparte de asegurar esta filia-

ción, diversifica la visión tradicional de una colonización de la Península Ibérica capitalizada de forma prácticamente exclusiva por un contingente de procedencia centro-itàlica.

Bibliografia

- ABASCAL, J.M., 1994, *Los nombres personales en las inscripciones latinas de Hispania*, Anejos de Antigüedad y Cristianismo II, Universidad de Murcia - Universidad Complutense de Madrid, Murcia.
- ALFÖLDY, G., 1977, *Los Baebi de Saguntum*, Serie de Trabajos Varios del SIP, 56, València.
- ALFÖLDY, G., 1982, *Senatorem aus Norditalien. Regionen IX, X und XI, Tituli, 5, Atti del Colloquio Internazionale AIEGL su Epigrafia e ordine senatorio*, II, Roma, 14-20 maggio 1981, Roma, 309-368.
- ALFÖLDY, G., 1984, *Römische Statuen in Venetia et Histria. Epigraphische Quellen. AbhHAW*, Heidelberg.
- ALMAGRO, M., 1952, *Las inscripciones ampuritanas griegas, ibéricas y latinas*, Monografías Ampuritanas II, Barcelona.
- ARQUEOCIÈNCIA S.C.P., 1995, *El Moré, Autopistes i arqueologia. Memòria de les excavacions en la prolongació de l'autopista A-19*, Barcelona, 192-204.
- ARQUEOCIÈNCIA S.C.P., 1997, *El jaciment romà del Moré (Sant Pol de Mar, Maresme)*, Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 13, Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- BATLLE, P., 1963, *Epigrafia latina*, Barcelona.
- BARTI, A., PLANA, R. i TREMOLEDA, J., 2004, *Llafranc romà*, Quaderns de Palafrugell 13, Palafrugell.
- BELTRÁN, F., 1980, *Epigrafia latina de Saguntum y su territorium*, Serie de Trabajos Varios del SIP, 67, València.
- BERNI, P., 1998, *Las ánforas de aceite de la Bética y su presencia en la Cataluña romana*, Col·lecció Instrumenta 4, Universitat de Barcelona.
- BERNI, P., CARRERAS, C., 2001, *El circuit comercial de Barcino: reflexions al voltant de les marques anfòriques*, *Faventia* 23/1, 103-129.
- BERNI, P., CARRERAS, C., REVILLA, V., 1998, *Sobre dos nuevos Cornelii del vino tarraconense*, *Laietània* 11, 109-123.
- BROUGHTON, T.R.S., 1984, *The Magistrates of the Roman Republic, volume II, 99 B.C.-31 B.C.*, Philological Monographs, American Philological Association, (1952, reprinted 1984), Atlanta.
- CHRISTOL, M. i PLANA, R., 1997, *Els negotiatores de Narbona i el vi català*, *Faventia* 19/2, 75-95.
- CHRISTOL, M. i PLANA, R., 1998, *De la Catalogne à Narbonne: épigraphie amphorique et épigraphie lapidaire. Les affaires de Veiento, Actes de la LXe Rencontre franco-italienne sur l'épigraphie du monde romain, École Française de Rome/Université de Macerata* (novembre 1995), Pisa, 273-302.
- COMAS, M., 1997, *Baetulo. Les marques d'àmfora*, Corpus International des Timbres Amphoriques (fascicule 2), Union Académique Internationale - Institut d'estudis Catalans - Museu de Badalona, Barcelona.

- ÉTIENNE, R., MAYET, F., 2000, *Le vin hispanique, Trois Clés de l'Économie de l'Hispanie Romaine I*, París.
- FERRUA, A., 1978-80, *Rendiconti della Pontificia Accademia di Archeologia* 51/52, Roma, 359-360.
- FORCELLINI, E., 1864-1887, *Lexicon totius latinitatis*, 4 vol. Revised by F. Corradini. Pàdua.
- FORLATI, B., 1973, La storia di Verona vista nelle iscrizioni, *Il territorio veronese in età romana*. Atti del Convegno del 22-24 ottobre 1971, Verona, 517-529.
- FRANZONI, L., 1966, Iscrizioni latine del territorio veronese relativo alla milizia, *Vita Veronese*, 354-362.
- GIANFROTTA, P., 1982, Lentulo Augure e le anfore laietane, *Tituli*, 4, *Atti del Colloquio Internazionale AIEGL su Epigrafia e ordine senatorio*, I, Roma, 14-20 maggio 1981, Roma, 475-479.
- GURRI, E., 2004, El jaciment romà del Morè (Sant Pol de Mar, El Maresme), un centre productor de vi laietà, *Actes de les Jornades d'Arqueologia i Paleontologia, vol. II*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 626-634.
- GURRI, E. i SÁNCHEZ, E., 1997, El jaciment romà del Moré (Sant Pol de Mar, Maresme), un centre productor de vi laietà, *Tribuna d'Arqueologia*, 1996-1997, Barcelona, 23-34.
- HACQUARD, G., DAUTRY, J. i MAISANI, O., 1952, *Guide romain antique*, Hachette, París.
- KAJANTO, I., 1965, *The Latin Cognomina*, *Commentationes Humanarum Litterarum XXXVI.2*, Societas Scientiarum Fennica (reprint Roma, 1982).
- MARCONI, P., 1937, *Verona romana*, Verona.
- MIRÓ, J., 1988a, Les estampilles sobre àmfores catalanes. Una aportació al coneixement del comerç del vi del *Conventus Tarraconensis* a finals de la República i principis de l'Imperi, a Marc Mayer i Isabel Rodà, *Epigrafia, Fonaments* 7, Barcelona, 243-263.
- MIRÓ, J., 1988b, *La producción de ánforas romanas en Catalunya. Un estudio sobre el comercio del vino de la Tarraconense (siglos I a.C.-I d.C.)*, BAR International Series 473, Oxford.
- NICOLET, C., 1967, *Tribuni militum a populo*, *MEFRA* 79, 29-76.
- NICOLET, C., 1974, *L'ordre équestre à l'époque républicaine (312-43 av. J.-C.)*. Tome 1. *Définitions juridiques et structures sociales*. Tome 2. *Prosopographie des chevaliers Romains*, Bibliothèque des écoles Françaises d'Athènes et de Rome, Fasc. 207, (2 vols.), Éd. E. de Boccard, París.
- ORELLI, C., 1828, *Inscriptionum Latinarum Selectarum*², Torí.
- PASCUAL R., 1977, *Las ánforas de la Layetana, Méthodes classiques et méthodes formelles dans l'étude des amphores (Actes du Colloque de Rome, 27-29 mai 1974)*, Collection de l'École Française de Rome, 32 Roma, 47-96.
- PASCUAL R., 1991, *Índex d'estampilles sobre àmfores catalanes*, Cuadernos de Arqueología, 5, Barcelona.
- PENA, M.J., 1998, *Productores i comerciantes, 2n Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana. El vi a l'Antiguitat, economia, producció i comerç al Mediterrani Occidental*, Monografies Badalonines, 14, Badalona, 305-318.
- PENA, M.J. i BARREDA, A., 1997, *Productores de vino del nordeste de la Tarraconense. Estudio de algunos nomina sobre ánforas Laietana I (= Tarraconense I)*, *Faventia*, 19/2, 51-73.
- RÉMY, B. i KAYSER, F., 1999, *Initiation à l'épigraphie grecque et latine*, París.
- REVILLA, V., 1995, *Producción cerámica, viticultura y propiedad rural en Hispania Tarraconensis (siglos I a.C. - III d.C.)*, Cuadernos de Arqueología 8, Barcelona.
- RODÀ, I., MARTÍN, A., VELASCO, C., ARCOS, R., 2005, *Personatges de Barcino i el vi laietà. Localització d'un fundus dels Pedanii Clementes a Teià (El Maresme) a partir de la troballa d'un signaculum de plom amb inscripció (segle II dC)*, *Quarhis. Quaderns d'Arqueologia i Història de la ciutat de Barcelona*, Barcelona, 47-57.
- ROUGÉ, A., 1991, *Les institutions romaines*, París.

J. TREMOLEDA

Un nou inversor itàlic en la viticultura de la *Tarraconensis*: Publi Baebi Tuticà

- SARTORI, F., 1960, Verona romana. Política, econòmica, administrativa, *Verona e il suo territorio*, I, Istituto per gli studi storici Veronesi, 159-259.
- SCHULZE, W., 1966, *Zur Geschichte Lateinischer Eigennamen*, Berlín/Zúrich/Dublín.
- SOLIN, H. i SALOMIES, O. (eds.), 1994, Repertorium nominum gentilium et cognominum Latinorum, Alpha-Omega. Reihe A. Lexika, Indizes, Konkordanzen zur klassischen Philologie LXXX, Olms-Weidmann Eds., Hildesheim-Zúrich-Nova York.
- SYME, R., 1977, La richesse des aristocraties de Bétique et de Narbonnaise, *Ktéma* 2, 373-380.
- SYME, R., 1989, *La revolución romana*, Madrid.
- TLL, Thesaurus Linguae Latinae II, 1674-1675.
- TREMOLEDA, J., 1998, *Pvblivs Vsvlenvs Veiento*, un magistrat narbonès amb propietats al nord de la Tarraconense, *Congrés Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà* 11, Puigcerdà, 231-241.
- TREMOLEDA, J., 2000, *Industria y artesanado cerámico de época romana en el nordeste de Catalunya (Época augústea y altoimperial)*. BAR International Series 835, Oxford.
- TREMOLEDA, J. i COBOS, A., 2003, El cónsul Cn. Léntulo Augur y las inversiones de la aristocracia romana, *Athenaeum*, 91, fasc. I, Como, 29-53.
- VENTURINI, G., 1827, *Guida al Museo Lapidario Veronese*, Verona.
- WISEMAN, T.P., 1971, *New Men in the Roman Senate 139 B.C.-14 A.D.*, Oxford.
- ZARPELLON, A., 1954, *Verona e l'agro veronese in età romana*, Verona.